

АНАЛІЗ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗСЛІДУВАННЯ САМОВІЛЬНОГО ЗАЛИШЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ ЧАСТИНИ – ВАЖЛИВА СКЛАДОВА РОЗРОБКИ ОКРЕМОЇ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ МЕТОДИКИ

ДАВИДЕНКО Віктор Валерійович – ад'юнкт кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ

В статті аналізується стан правового забезпечення розслідування злочинів, пов'язаних з самовільним залишенням військової частини або місця служби. Автор пропонує обґрунтовані пропозиції щодо окремих положень Уголовного процесуального кодексу України, Уголовного кодексу України, деяких інших законів України, які регламентують окремі питання виявлення, розкриття та пресечення воєнних злочинів і їх попередження.

Ключові слова: самовільне залишення військової частини, Кримінальний процесуальний кодекс України, Кримінальний кодекс України, причини і умови вчинення злочину, досудове розслідування, прокурорсько-слідча практика, Військова служба правопорядку, оперативно-розшукова діяльність.

Найважливішою ознакою правової держави в Україні має стати панування закону в усіх сферах суспільного життя. Проте залишається невирішеною низка проблемних питань законотворчого характеру, що не сприяє динаміці розвитку євроінтеграційних процесів.

Понад двох десятиріч Україна очікувала новий і вкрай необхідний Кримінальний процесуальний кодекс. Новий Кодекс утверджує чітку концепцію забезпечення максимально ефективного захисту матеріального кримінального права шляхом швидкого, повного й неупередженого здійснення кримінального провадження в усіх випадках виявлення кримінальних правопорушень, обумовлюючи таким чином

реальну та дієву охорону прав і законних інтересів учасників кримінального провадження, а також інших громадян суспільства і держави загалом [1, 5].

Беззаперечно цінними та необхідними для ефективного кримінального судочинства є конструктивні і логічні новели, зокрема, зміцнення законності провадження та збереження доктрини непорушності права і свобод особи введенням процесуальної фігури слідчого судді, трансформація стадії порушення кримінальної справи в більш спрощену процедуру тощо.

Отже, положення нового Кодексу без сумніву сприятимуть практичним працівникам правоохоронних органів у досудовому розслідуванні як стадії кримінального провадження. Водночас безперечними, на наш погляд, є і загальні теоретичні положення, що кожна юридична (галузева правова тощо) наука синтезує такі джерела, як законодавча основа, наукові досягнення й результати практичного застосування науково-теоретичних положень. Зокрема, останні становлять емпіричну основу розглядуваних проблем та свідчать про їх актуальність.

Саме тому є підстави зазначити, що не всі положення нового КПК України знаходять безпроблемне застосування в практиці досудового розслідування та одностайне схвалення практичними працівниками правоохоронних органів.

Теоретичну основу виконуваного дослідження підтвердили емпіричні дані – результати анкетування відповідно 140 та 90

прокурорсько-слідчих працівників спеціалізованих прокуратур з нагляду за дотриманням законів у війсьній сфері.

У ст. 2 КПК України від 13.04.2012 р. зазначені завдання кримінального судочинства, зокрема, щодо повноти досудового розслідування тощо. Проте, на нашу думку, без необхідної правової регламентації залишились питання, пов'язані із виявленням причин і умов, які сприяли вчиненню злочину і внесення подання слідчого, прокурора про вжиття заходів для усунення цих причин і умов (ст.ст. 23, 23-1 КПК 1960 р.). Наприклад, у п. 2 ст. 73 чинного КПК Російської Федерації чіткої регламентації отримало питання щодо з'ясування також і обставин, які сприяли вчиненню злочину.

Про важливість цієї проблеми свідчить і вимога Генерального прокурора України щодо своєчасного вжиття заходів до усунення причин та умов, які сприяли вчиненню кримінального правопорушення в межах діяльності прокурорів у кримінальному провадженні (п. 1.4. ч. 1 наказу № 4гн від 19 грудня 2012 року).

89 % опитаних прокурорсько-слідчих працівників висловились щодо доцільності доповнення ст. 91 КПК України окремим пунктом: «3. Підлягають з'ясуванню також обставини, причини і умови, які сприяли вчиненню злочину», а також доповнення чинного КПК відповідними статтями, які би регламентували порядок виявлення причин і умов, які сприяли вчиненню злочину та внесення подання слідчого, прокурора про вжиття заходів для усунення цих причин і умов як важливої складової профілактичної діяльності.

Загальновизнано, що профілактика є одним із головних напрямків протидії злочинності, що і зумовлює виняткову актуальність проблем нормативно-правового регулювання профілактики злочинності [2, 59]. У зв'язку з цим важливо зазначити, що серед суб'єктів кримінального провадження, крім прокурорсько-слідчих працівників, ніхто не володітиме більш докладною інформацією про причини і умови, які сприяли вчиненню конкретних злочинів, що і є визначальною умовою вищенаведеної пропозиції.

93 % респондентів погодились з думкою, що в новому КПК лишилися поза межами процесуального закріплення питання щодо особливостей виконання початкових і інших необхідних слідчих дій в умовах вчинення кримінального правопорушення військовослужбовцями на військовому повітряному чи морському кораблі, військовослужбовцями українських військових контингентів, що перебувають за межами України тощо.

Саме тому пропоную внести зміни в назву глави 41 чинного КПК України та викласти її у такій редакції: «Кримінальне провадження на території дипломатичних представництв, консульських установ України, на повітряному, морському чи річковому судні, що перебуває за межами України під прапором або з розпізнавальним знаком України, якщо це судно приписано до порту, розташованого в Україні, в місцях дислокації українських військових контингентів за межами України, на українському військовому повітряному чи морському кораблі, що перебувають за межами України».

Частину 1 ст. 519 КПК пропоную доповнити пунктами: «3) командири українських військових контингентів, що перебувають за межами України – у разі вчинення кримінального правопорушення військовослужбовцями чи цивільними особами з числа громадян України, які входять до складу військового контингенту;», «3-1) командири українського військового повітряного чи морського кораблів, що перебувають за межами України – у разі вчинення кримінального правопорушення підлеглими їм військовослужбовцями чи цивільними особами – працівниками Збройних Сил України».

У ст. 176 КПК України від 13.04.2012 р. запропонована якісно нова система запобіжних заходів – заходів процесуального примусу попереджувального характеру, пов'язаних з позбавленням або обмеженням свобод підозрюваного, обвинуваченого, які за наявності підстав та в порядку, встановленому законом, застосовуються з метою забезпечення їх належної процесуальної поведінки під час кримінального провадження.

Проте, на наш погляд, ці запобіжні заходи не є достатньо вдалими щодо їх засто-

сування, особливо до військовослужбовців строкової служби чи інших, що перебувають на типовому для військових казарменому становищі, в умовах військових навчань, ведення бойових дій тощо. Саме тому вбачаємо за доцільне переопрацювання ст. 176 КПК, зокрема доповнення її окремим пунктом «нагляд командування військової частини», з чим також погодились 92 % респондентів.

Крім того, в ході анкетування працівники спеціалізованих прокуратур підтримали й інші пропозиції автора, а також запропонували власні погляди щодо розв'язання проблемних питань вдосконалення чинного законодавства України, яке забезпечує досудове розслідування. 18 % опитаних зазначили про ускладнений порядок проведення негласних слідчих (розшукових) дій (глава 21 КПК), обмеження категорії злочинів (включно щодо тяжких або особливо тяжких) у п. 2 ст. 246 Кодексу. Проблематичність та формалізованість отримання дозволу на проведення негласної слідчої (розшукової) дії не сприяє оперативності та результативності досудового розслідування.

У п. 8 ч. 2 ст. 36 КПК України, зокрема, ведеться про «неефективне досудове розслідування», проте відсутні чітке визначення цього поняття та його складові. Більш докладне його висвітлення, на нашу думку, є необхідною та важливою обставиною, особливо коли йдеться про умови відсторонення слідчого від проведення досудового розслідування та призначення іншого слідчого. Аналогічної думки дотримуються 16 % респондентів.

Відповідно 10 % та 9 % опитаних зазначили про відсутність чіткого розмежування кримінальних правопорушень, які необхідно вносити до Єдиного реєстру досудових розслідувань з подальшим проведенням досудового розслідування, а також ще більш докладної регламентації вимагає порядок здійснення досудового розслідування кримінальних проступків у ст. 298-302 КПК.

Також вважаємо, що більш докладної регламентації потребують окремі положення глави 4 Кодексу. Зокрема, відповідно до п. 6 ч. 2 ст. 87 КПК, суд зобов'язаний визнати істотним порушення прав та свобод людини

отримання показань від свідка, який надалі буде визнаний підозрюваним чи обвинуваченим у цьому кримінальному провадженні. Але за певних обставин і умов і до певного часу слідчий може не знати про причетність допитаного свідка до вчиненого злочину, а тому не доцільно однозначно регламентувати питання щодо недопустимості таких доказів та відносити його до порушення прав та свобод людини, про що також зазначає 20 % опитаних.

У ст. 28 КПК України визначені розумні строки як уніфікована обставина. Проте, крім критеріїв розумності строків, визначених у п. 3 ст. 28 Кодексу, є й інші умови перебігу складних слідчих ситуацій. А тому тлумачення «розумні строки» може бути неоднозначним у певних умовах досудового розслідування і редакцію ст. 28 КПК України доцільно вдосконалити, що також вважає 21 % практичних працівників.

Відповідно до ст.ст. 25, 214 КПК України, початок досудового розслідування повинен бути забезпечений невідкладно, але не пізніше 24 годин у разі надходження заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення. Проте поза увагою законодавця залишились такі обставини, як можлива недостатність підстав та недостовірність даних, зазначених у заяві чи повідомленні. Отже, в новий КПК України доцільно внести відповідні положення ст. 97 КПК 1960 р. щодо можливості перевірки такої заяви чи повідомлення. Аналогічної думки дотримуються й 36 % респондентів.

Також 26 % опитаних зазначили, що суттєво перебільшені процесуальні повноваження слідчого судді та суду у процесі застосування заходів забезпечення кримінального провадження, що не сприяє оперативному прийняттю рішень та швидкому розслідуванню кримінальних правопорушень. Зокрема, зайвим є обов'язковий виклик в суд особи, у володінні якої знаходяться відповідні речі і документи (ч. 1 ст. 163 КПК), що невиправдано формалізує й ускладнює роботу правоохоронців.

Головною метою виконуваного дослідження є розробка теоретичних основ та практичних рекомендацій щодо розслідування злочинів, пов'язаних із самовільним

залишенням військової частини або місця служби.

Проте результативне криміналістичне дослідження зазначеної проблеми можливе також і за умов аналізу норм закону про кримінальну відповідальність, передбачену ст. 407 КК України. З цього ж приводу В.В. Бондарев зазначає, що законодавство про кримінальну відповідальність є втіленням кримінально-правової політики держави, яка об'єднує в собі потенціал як науки кримінального права, так і інших юридичних дисциплін [3, 47]. Існують міцний зв'язок, взаємозалежність і взаємообумовленість між кримінально-правовою характеристикою і методикою розслідування конкретного виду злочину, його криміналістичною характеристикою та окремим методом доказування.

Дослідження кримінально-правової характеристики самовільного залишення військовослужбовцем військової частини або місця служби показало, що у ст. 407 КК України не достатньо визначені окремі кримінально-правові (кваліфікаційні) ознаки, з чим також погодились 56 % опитаних прокурорсько-слідчих працівників.

Вивчення судової та прокурорсько-слідчої практики свідчить про наявність випадків вчинення злочину, передбаченого ст. 407 КК України, під час виконання спеціальних обов'язків з військової служби (у складі варті; у складі добового наряду, патрулю; несення бойового чергування; охорони державного кордону; охорони громадського порядку тощо), з бойовою вогнепальною, холодною зброєю, спеціальними засобами, вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб, або такого, що спричинило тяжкі наслідки.

Отже, є підстави вважати, що у ст. 407 КК України не визначені ознаки вчинення злочину зі зброєю (без наміру її крадіжки), що виключатиме додаткову кваліфікацію діяння за ч.ч. 1, 2 або 3 ст. 410 КК, або за попередньою змовою групою осіб, або такого, що спричинило тяжкі наслідки.

Типовим є і неодноразове вчинення зазначеної категорії злочину, внаслідок приховування командуванням попередніх самовільних відсутностей, через що вони

становлять значну частину латентних злочинів і що, зокрема, підтвердили 94 % респондентів.

Також, на нашу думку, недостатньо повно визначені питання щодо граничного терміну самовільного залишення військової частини або місця служби тощо, з врахуванням часу, що залишився до граничного терміну проходження військової служби. Така деталізація матиме значення для розмежування кваліфікації діяння за ознаками злочину, передбаченого ст.ст. 407 чи 408 КК, коли реальний термін самовільного залишення військової частини без поважних причин перевищив встановлений граничний термін перебування на військової службі. Також у диспозиціях п.п. 1, 2, 4 ст. 407 КК України доцільно більш конкретно визначити мету діяння, не пов'язану із ухиленням від військової служби взагалі. Детального визначення вимагають й такі ознаки, як вчинення злочину особою, яка раніше притягувалась до дисциплінарної чи кримінальної відповідальності за самовільне залишення військової частини, а також повторність та систематичність самовільного залишення військової частини або місця служби, що визначатиме ступінь суспільної небезпеки діяння.

Вивчення та аналіз судової та прокурорсько-слідчої практики дозволяє змодельувати слідчу ситуацію, найбільш типову та характерну для початкового етапу розслідування самовільного залишення військової частини або місця служби. Ця ситуація характеризується не лише відсутністю достовірної інформації про місце перебування певного військовослужбовця, але й особливістю умов досудового розслідування, якою є відсутність головного фігуранта цього злочину.

Отже, на початковому етапі весь арсенал слідчих дій та розшукових заходів слідчого має бути спрямований не лише на з'ясування обставин, причин і умов, які сприяли вчиненню злочину, але й на результативний розшук зниклого військовослужбовця.

З 2002 року у складі Збройних Сил України діє Військова служба правопорядку (далі – Служба правопорядку). Серед основних завдань та функцій Служби пра-

вопорядку, зокрема, є виявлення причин та умов, що сприяють вчиненню злочинів та інших правопорушень у Збройних Силах України, вжиття заходів щодо їх усунення, розшук і затримання військовослужбовців, які самовільно залишили військові частини чи місця служби, виконання доручень слідчого, прокурора тощо, сприяння органам, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органам досудового розслідування тощо.

Проте, як зазначили 85 % опитаних прокурорсько-слідчих працівників, Служба правопорядку позбавлена дієвих можливостей сприяти процесу зменшення злочинності в Збройних Силах України.

Однією із головних причин цієї проблеми фахівці вважають відсутність у Служби правопорядку статусу суб'єкта оперативно-розшукової діяльності, що, зокрема, обумовлює слабку ефективність розшукових заходів Служби правопорядку і, як наслідок, неякісне оперативне супроводження розшукових заходів органу досудового розслідування.

Слід визнати, що слідчі спеціалізованих прокуратур, у межах розшукової діяльності, не отримують належне їй оперативне супроводження і з боку органів внутрішніх справ. 62 % респондентів зазначили, що ОВС недостатньо володіють методикою розслідування військових злочинів. Мають місце безрезультативні оперативно-розшукові заходи, а незацікавленість у взаємодії із спецпрокуратурою обумовлена не лише значним об'ємом власних завдань, але й тим, що результати розкриття і розслідування військових злочинів у завдання органів внутрішніх справ не входять і ними не обліковуються, що є цілком зрозумілим.

Проте зазначені вище завдання Служби правопорядку входять до сфери застосування оперативно-розшукової діяльності. Отже, наведені факти переконливо свідчать про нагальну необхідність внесення корективів у чинне законодавство з питань надання Військовій службі правопорядку повноважень щодо здійснення оперативно-розшукової діяльності, що сприятиме більш успішному виконанню нею визначених законом завдань.

Із врахуванням викладеного, бачу за доцільне внести зміни до деяких законодавчих актів України, щодо повноважень Військової служби правопорядку.

У Законі України «Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України»[4]:

1. У статті 3 внести доповнення такого змісту: «здійснення оперативно-розшукової діяльності оперативними підрозділами у межах їх повноважень»;

2. Пункт 2 статті 5 доповнити новим абзацом: «оперативно-розшукових підрозділів»;

3. Частину одинадцятую статті 5 після слів «начальник Навчального центру Служби правопорядку» доповнити словами «керівний склад оперативно-розшукових підрозділів»;

4. Статтю 8 доповнити окремим пунктом: «у межах своєї компетенції і повноважень здійснювати оперативно-розшукову діяльність для запобігання вчиненню злочинів та інших правопорушень у Збройних Силах України, їх виявлення, розкриття і припинення».

У Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність»[5]:

1. Частину першу статті 5 доповнити новим абзацом: «Військової служби правопорядку у Збройних Силах України – оперативно-розшуковими підрозділами для запобігання вчиненню злочинів та інших правопорушень у Збройних Силах України, їх виявлення, розкриття і припинення»;

2. Пункт 19 статті 8 доповнити змістом: «Військову службу правопорядку у Збройних Силах України», а також новою частиною наступного змісту: «Оперативно-розшуковим підрозділам Військової служби правопорядку у Збройних Силах України надаються права, передбачені частиною першою цієї статті та виключно в межах їх компетенції і повноважень щодо здійснення оперативно-розшукової діяльності для запобігання вчиненню злочинів та інших правопорушень у Збройних Силах України, їх виявлення, розкриття і припинення»;

3. Частину першу та третю статті 9 доповнити таким змістом: «керівником оперативно-розшукового підрозділу Військової

АНОТАЦІЯ

У статті аналізується стан правового забезпечення розслідування злочинів, пов'язаних із самовільним залишенням військової частини або місця служби. Автором запропоновані обґрунтовані пропозиції до окремих положень Кримінального процесуального кодексу України, Кримінального кодексу України, деяких інших законів України, що регламентують окремі питання виявлення, розкриття і припинення військових злочинів та їх запобігання.

SUMMARY

The article analyzes the state of legal provision of investigation into the crimes, connected with absence without leave from a military unit or place of service. The author offered reasoned suggestions to the certain provisions of the Criminal Procedure Code of Ukraine, the Criminal Code of Ukraine, some other laws of Ukraine regulating specific issues of detection, disclosure and suppression of military crimes as well as their prevention.

служби правопорядку у Збройних Силах України».

Аналогічні доповнення внести в частини другу та третю статті 9-1.

Крім того, частину другу статті 9 доповнити таким змістом: «Головним управлінням Служби правопорядку Збройних Сил України». Частину восьму цієї ж статті після слів «розвідувальний орган Міністерства оборони України» доповнити змістом «оперативно-розшуковий підрозділ Військової служби правопорядку у Збройних Силах України».

Отже, у сучасних умовах розвитку України як правової демократичної держави, очевидна доцільність вдосконалення положень національного законодавства, проте законодавчі ініціативи мають бути обумовлені також і потребами практики, враховувати як науково-теоретичні, так і практичні зауваження та пропозиції працівників правоохоронних органів, у діяльності яких і відбувається їх якісна апробація.

Література

1. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар/ За загальною редакцією професорів В.Г. Гончаренка, В.Т. Нора, М.Є. Шумила. – К.: Юстініан, 2012. – 1328 с.
2. Звонорьев О.Ю. Проблемы нормативно-правового регулирования профилактики злочинності /О.Ю. Звонарьев //Протидія злочинності: теорія і практика: матеріали III міжвуз. наук.-практ. конф. студентів, курсантів, аспірантів та молодих учених, Київ – Луганськ, 21 жовтня 2011 р. – Київ – Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2012. – 384 с.
3. Бондарев В.В. Насильство серед військовослужбовців (поняття, характеристика, причини та попередження). – К.: Київ. нац. торг. екон. ун-т, 2002. – 272 с.
4. Закон України «Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України» (Відомості Верховної Ради України, 2002 р., № 32, ст. 225).
5. Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» (Відомості Верховної Ради України, 1992 р., № 22, ст. 303).